

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XIII - XIV

RECUEIL DES TRAVAUX A L'HOMMAGE
DU PROFESSEUR RADOVAN SAMARDŽIĆ,
MEMBRE CORRESPONDANT DE L'ACADEMIE SERBE
DES SCIENCES ET DES ARTS, A L'OCCASION
DE SON SOIXANTIEME ANNIVERSAIRE

BELGRADE 1982—1983.

Владимир СТОЈАНЧЕВИЋ

Историјски институт
Београд

**СРПСКА ВЛАДА И ОДЛАГАЊЕ НАРОДНОГ УСТАНКА
У ИСТОЧНОЈ БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ОКО СРЕДИНЕ
XIX ВЕКА (1847—1848)**

I

Познато је, из низа историографских радова, да су несређене аграрно-правне прилике у босанском ејалету чиниле основу друштвено-класног и политичког антагонизма између раје и Турака, заправо, раје и турске управе и беговата. Читав период реформи султана реформатора Махмуда II (1808—1839) представљао је, упркос озбиљним законским и управним мерама да се побољша правни и економски положај хришћана, велики промашај чије су се последице — објективним развојем друштвених и економских односа уопште у Османском Царству — испољавале у све већој присутности анархије и сиромашењу босанско-херцеговачких сељака, рачунајући ту и муслиманско сељаштво из редова ситних поседника и беземљаша.

Многе буне и устанци у то време, како сељака хришћана тако и читаве структуре муслиманског друштва, нарочито у Крајини, изражавали су незадовољство постојећим стањем широкх друштвених слојева босанско-херцеговачког становништва.

Али, разлике међу њима је ипак било: хришћанску рају су притискивали тешки зулуми и прогони органа турске локалне управе, чести и ванредно скупљани порези, јачање читлучког продукционог односа који је тежио утврђивању четвртине, па и трећине, у сељачким аграрним обавезама, а посебно питање кулука — работе — и претварања натуралних давања у одговарајући новчани износ, односно преобраћања дела натуралне ренте из аграрно-правних односа у аликвотну, одговарајућу новчану ренту.

Насупрот томе, муслимански део сељаштва — које је било ослобођено доброг дела обавеза које је имала хришћанска сељачка раја — није био задовољан због ниских цена аграрних производа на тржиштима Босне, што је из истих разлога погађало и хришћанске сељаке, а посебно због нових управних мера којима су у редовну војну службу, у низам, узимани муслимани. Иако у друштвеном и материјалном погледу није ништа губила од проглашених законских права која је, бар формално, Гилкански хатишериф из 1839. године давао раји, муслиманску сељачку друштвену средину често су обмањивали њихови бегови и аге, и део улеме и јерлија, да су реформе, односно хришћани проузроковали рушење старог поретка и изазвали целокупну, практично перманентну, анархичну ситуацију у којој се Босна нашла од времена укидања јаничарског реда 1826, наследних капетана 1835. и спахијског (тимарског) система 1839. године. Уопште узев, због општег нивоа свог животног стандарда и пореских обавеза према држави, и муслиманско и хришћанско сељаштво босанског ејалета изражавало је, на разне начине, па и кроз буне, устанке и емиграцију, своје велико незадовољство постојећим положајем под османском влашћу.¹

Но док су се муслиманске сељачке масе, из познатих разлога верско-политичке природе, у својим покретима против централне турске управе у босанском ејалету налазиле уз опозиционе покрете водећих крутова покрајинског беговата, који је тежио преузимању управних послова и нарочито привредних извора пашалука, дакле једној врсти самосвојне (по узорима ранијих привилегија) административне и финансијске аутономије, дотле су сељаци хришћани, чију су већину чинили православни Срби, имали знатно другојачије политичке и социјално-економске тежње. Једном речи, они су били, по могућству, за потпуно укидање турске власти у својој народној средини, чак за ослобођење и прикључење слободној Србији, као матичној земљи српског народа. Знатне традиције покрета хришћанских сељака током прве четири деценије XIX века, нарочито од Јанчићеве буне у време првог српског устанка 1809. године па до Поп-Јовичине буне сељака у Посавини 1834. и херцеговачких веома честих устанака тридесетих и четрдесетих година XIX века, имале су не само карактер антифеудалних покрета већ и политички, националноослободилачки карактер. Пример Србије, израсле из првог и другог устанка, 1804. и 1815. године, односно национална организација управе у њој, решено аграрно питање и питање имовинских односа, као и широке слободе за развој друштвених односа у оквиру националног (народног) друштва, све је то несумњиво била привлачна снага од највећег значаја и историјских

¹ В. Поповић, *Аграрно питање у Босни и турски нереди за време реформног режима Абдул-Меџида (1839—1861)*, Београд 1949; В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године*, Београд 1971.

последица. Откако је, после кнеза Милоша, четрдесетих година XIX века, започела и планирана активност националнополитичке организације, разуме се, тајне и конспиративне, којом је руководио И. Гарашанин, није било сумње да се не само друштвено-класна већ и националнополитичка свест у сељачким масама босанског пашалука знатно развила стичући и сасвим јасне шире представе о одређивању сопствене будућности и мимо оквира у Османском Царству и под турском влашћу. То је било утолико значајније што су у организовању овога рада учествовали многи домаћи људи, Босанци и Херцеговци, и то не само православни већ и католици. Та свест, као и тежња да се друкчије планира своја будућност, бивала је све снажнија у процесу развоја услед све живљих привредних кретања, веза са Аустријом и Србијом, због деловања емисара илирског покрета, с једне стране, и српске владе, с друге стране, а посебно због спонтане културно-просветне делатности прогресивнијег дела млађих босанских фрањеваца и политичких завереничких акција кружнијих босанско-херцеговачких трговаца Срба и дела православног свештенства.

Већ тридесетих година XIX века, а нарочито деценију касније, у босанском ејалету, сељаци хришћани нису више представљали уопштenu категорију бесловесне раје, већ добрим делом пробуђени део српског народа, нарочито међу православним становништвом, који се и политички почео све више интересовати за своју будућност кроз негацију турске власти, а за своје ослобођење чак и директно оружаним устанком против Турака. У најпробуђенијим деловима сељачког друштва православног становништва, штавише, делом и међу католичким сељацима у Босни, политички и војнички идеал је био Карађорђе, његово дело и његов пример, а социјални и економски узор Кнежевина Србија, њен слободан и независан однос према Турцима и, нарочито, слободан сељачки посед у њој. У том смислу је за босанске католике најизразитији пример фрањевац Иван Франо Јукић, који слободан живот у српској кнежевини претпоставља, на сваки начин, било каквом свом господском положају под аустријском могућом управом.²

II

Какав је био општи положај српског народа у Босни и Херцеговини око средине XIX века може се видети и из послератних радова Василија Поповића и, посебно, Владимира Стојанче-

² Ф. Пшић, *Босна и Херцеговина за време везировања Омер паше Латаса (1850—1852)*, Београд 1938, 13; И. Ф. Јукић, *Путописни и историјско-етнографски радови*, Сарајево 1953, 125—126 (Јукић на путу у прогонство у Цариград: „Ах! Карађорђе, моја рано! Велика је била мисао твоја, голема намјера! Судбина клета смела те је: а друкчије не би ни мене сад овуда барбари овако немилу гонили да се на коњу уздржати не могу“).

вића,³ где су изнети и многи значајнији детаљи. Тако се, на пример, из извештаја од четрнаест тачака Гарашаниновог повереника за Босну Томе Ковачевића („Примечаније сврху движенеја народног у Босни”), с краја децембра 1847, могу сагледати не само појединости веома тешког политичког, друштвеног и економског положаја хришћана него и њихово расположење за устанак против Турака, уз непосредну помоћ српске владе.⁴ У томе је посебно карактеристичан један документ из бијељинске нахије, по коме „сав народ српски”, сиротиња, преклиње српске власти за помоћ и „узда се сиротиња јер је сада ковџисо (?) зулум који није од давно оваки био ере је сиротињи зулум додијао па вас плачући сиротиња моли или ви морате тима одговор какав послати ере је зулум догужио но се дурати не море, дошло је да се у воду потапа или да се турчи од тешкога зулума и... њихова суда, или молимо вас да се ви обазрете на нас на сиротињу србијску која плаче и дан и ноћ”⁵

И други Ковачевићев извештај, из средине маја 1848, из Херцеговине, такође је говорио о неодрживости правног и економског положаја раје, али и о спремности за борбу с Турцима. По њему, „стари људи, који су у Карађорђево време на Сеницу и Нови Пазар ишли, када су чули да Карађорђево племе у Србији влада, од радости су плакали и казали онда сигурно се можемо надати да ћемо избављени бити. Ово сам највише у најији Гачанској гледао”.⁶ На две велике скупштине народне — „дермека” — код манастира у близини Требиња окупило се било више од хиљаду и по наоружаних младих људи.

Готово из свих босанско-херцеговачких нахија постоје подаци из тог времена о устанничко-револуционарном расположењу у народу. У свима њима се изражава жеља да се турске власти оружјем приморају да прекину са зулумима и пљачком раје, али до буна и устанака ипак није дошло нигде у Босни. Карактеристично је да се тада, у априлу, налази неких седамнаест српских „емисара”. Покушај да се дигне устанак против Турака, међутим био је учињен једино у пограничним крајевима према Црној Гори.

У то време су, међутим, нека херцеговачка и брдска племена већ била у отвореном сукобу с Турцима, а средиште буне је

³ Видети и: В. Стојанчевић, *Прилике у Босни и Херцеговини према извештајима аустриског конзула Д. Атанацковића 1844 године*. Историјски часопис VIII, Београд 1958, 135—155; исти, *Да ли су босански Фрањевици одржавали политичке везе са Србијом пре Гарашаниновог „Начертанија” 1844 године?* Зборник Филозофског факултета XI, 1, Београд 1970, 575—589; исти, *Да ли је било политичке акције Србије у Босни за ослобођење од турске власти пре Гарашаниновог „Начертанија”?*, Историјски часопис XIX, Београд 1972, 165—184.

⁴ В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству*, 225—228.

⁵ *Нав. дело*, 226.

⁶ *Нав. дело*, 227.

било у пространом пределу Малинског, на Дурмитору. Против Турака су устали и Дробњаџи, Морача, затим Васојевићи и Кучи, практично читав погранични крај са српским живљем према границама Црне Горе. Устанак је почео у јесен, заправо, крајем лета 1847, и трајао је до у летње месеце 1848. године. Па ипак, народни покрет не прераста у устанак већих размера, већих офанзивних размера и ширег територијалног простирања. Дobar део Херцеговине, нарочито Гацко и гачанска нахија, је тешко притиснута, али и добро наоружана, не устаје против Турака. То се односи и на читав предео према Сарајеву, Романији и Дрици. Тамошње становништво изражава готовост да се дигне против Турака, али не улази у акцију. Било је, значи, дубљих разлога за то.

Један од основних, свакако, и најбитнији разлог био је овај: није се хтело ући у радикални обрачун с турском влашћу ако се Србија не реши на директну оружану интервенцију у Турској, заправо, ако непосредно не помогне народни устанак у источној Босни и Крајини, везујући руке турској оружаном сили. Искуства претходних народних буна, покрета и устанака упућивала су босанско-херцеговачке Србе на уверење да су њихова физичка снага, оружана моћ и друштвено-политичка организованост недовољни да се турска власт сломи и уништи.

Прилике у Србији, у тим тренуцима, нису потпуно одговарале жељама и стремљењима српског народа у Турској. Из познатог Пројекта српског каплу-хеџаје у Цариграду Константина Николајевића, из 1848, о коме је писао Јован Милићевић,⁷ види се да напори српске владе да се преко преговора с Портом реши питање Босне, као и других српских области под турском влашћу, у смислу преношења султанове власти на српског кнеза и трибуторну аутономну Кнежевину Србију, ниоу уродили плодом. Николајевићев Пројект био је у духу начела новог времена, тј. прилика 1848. године у Европи. (Сличну је судбину доживео и тзв. Мариновићев Мемоар, из средине 1848. године, који је био конципиран у нешто другачијем облику).⁸

По Николајевићевом Пројекту — који је имао пуну Гарашанинову подршку — требало је да посредством „пријатеља“ (вероватно Француске) Порта приступи преговорима са српском владом како би се у духу начела новог времена, тј. прилика у Европи 1848. године образовало једно српско вицекраљевство под сизеренством Отоманске Царевине. То будуће српско вицекраљевство подударало би се с територијама некадашње српске државе које су Турци освојили током XIV и XV века, а обухватило би и Босну, тј. оновремени босански ејалет. Разуме се, Пор-

⁷ Ј. Милићевић, *О Босни 1848. године*, Историјски гласник 1, Београд 1973, 89—110; 96.

⁸ Р. Љушић, *Мариновићев Мемоар о хришћанима у турском царству из 1848. године*, Историјски гласник, 1—2, Београд 1976, 162—170.

та је мисао о овом предлогу одбила. Он се је косио с њеним државним интересима, јер би је лишио великог дела поседа на Балканском полуострву. Већ у мају 1848. Николајевић је извештавао Гарашанина „о могућем неуспеху његове мисије“; тај неуспех је уследио током следећих недеља. Гарашанину није преостало ништа друго него да констатује да се од Турске не може ништа добити мирним путем у корист ствари народног ослобођења, уколико се силом не добије!

Како се види, Пројект је настао у време ширења револуционарног покрета у Европи, па је Николајевићу и Гарашанину изгледало да ће се њиме моћи користити и Србија тражећи политичке концесије од Турске, како би се избегао рат с њом. Али, стварност је била много другојачија, а посматрање српског националног проблема у Турској, па и у Босни, више је одговарало општим принципима и политичкој тактици из „Начертанија“, као, уосталом, и самој политичкој филозофији и политичком темпераменту И. Гарашанина неголи узалудним преговарањима с Портом. Штавише, Турска је у односу на Србију била исувише војнички јака да би чинила уступке Србима, а сама Србија није имала подршку међу великим силама, које су и саме биле забављене проблемима револуционарних збивања. Уз то, ни унутрашње стање у Србији није било задовољавајуће.⁹

Године 1847. и 1848. политичка ситуација у Србији била је не само деликатна с обзиром на спољне факторе већ и противуречна у погледу унутрашњег стања: у кругу уставобранитељских вођа постојале су крупне личне несугласице и размишљажења у политичким погледима на очување безбедности Кнежевине. Вучић и Петронијевић представљају фракцију за себе, политички оријентисану чак као „туркофилску“. Моћан министар унутрашњих дела, Гарашанин, са својим крутом једномислљеника и сродника чврсто стоји уз кнеза Александра, иако се не слаже с његовим проаустријским дипломатско-политичким видљивима. Алекса Симић, такође моћан човек уставобранитељског покрета, остаје, унеколико, изолован у својим погледима и политичким опредељењима поводом низа питања унутрашње и спољне политике. Стеван Книћанин чак показује екстремна схватања у погледу рашчишћавања политичких проблема у Србији. Београдска група саветника и управних старешина и високих државних чиновника чак се често показује недисциплинованом према Гарашанину, па се спретно оглушује о нека ње-

⁹ Видети, уопште, најновије радове: Д. Берић, *Прилог историји социјалних кретања у Босни 1848. године*, Југословенски историјски часопис, 1—4, Београд 1978, 247—272; исти, *Социјално-политичка превирања у Босни 1848. године*, Историјски часопис XXV—XXVI, Београд 1979, 139—158; исти, *Отоманско царство и европска револуција 1848*, *Balkanica* XI, Београд 1980, 127—146.

гова наређења. Стојан Симић, Цветко Рајовић и Стефан Стефановић Тенка представљају политичке силе у маломе.¹⁰

Свему томе треба додати и јак, иако прикривен утицај старога Стевче Михаиловића, присталице протераних Обреновића, кога се Гарашанин јако плашио. Затим, према генералној политици режима, доста самосталности су показивали и присталице и чланови некадашњег Тајног клуба, међу којима је најатилнији био Матија Бан, као и новонастала и веома активна *Дружина младежи србске*, која се спонтано наметала млађем нараштају интелектуалне и варошке омладине својим новим патриотско-политичким идејама и, посебно, темпераментном агитацијом.¹¹ Сва ова подвајања, издвојена мишљења и супротне интересе било је тешко ускладити у смислу једне усаглашене и одређене усмерене политичке и националнополитичке оријентације.

Посебан политички проблем за српску владу 1847. и почетком 1848. године представљала је емиграција Обреновића са старим кнезом Милошем на челу. Још од времена катанске буне 1844. уставобранитељи су увиђали реалну опасност по безбедност режима у Србији. Чак и када је у пролеће 1846.¹² угушена Мирчина завера, унутрашња безбедност није била утврђена, а тиме ни безбедност граница Србије, нарочито према Турској. Такозвана Башкалфићева афера у лето 1846,¹³ као покушај заштравања односа српске владе с Портом, још једном је показала да трагови политичког неспокојства и нестабилности режима воде до кнеза Милоша у емиграцији. Илустрације ради, наводимо Гарашанинов извод из писма Татар Богдану Ђорђевићу (од 27. августа 1848) по коме: „Бивши књаз Милош ни мало још не одустаје од намјеренија да овде буну подигне преко људи које он тога ради под платом држи. Као што сам ја сигурно извјешчан, он је ове своје силе управио на то да ове јесени непремјено произведе у дјелу оно што већ одавно приуготовљава и што му је у Мирчиној буни осујећено (...) — Сви његови агенти, овде и на овој страни налазећи се, виду се бити у највећем и врло сумнителном движенију...”¹⁴ Сасвим је извесно да је емигрантска политичка агитација из Аустрије негативно утицала на могућност веће и одређеније политичке акције српске кнежевине у Турској, па и на помагање тамошњих народних антитурских покрета.

¹⁰ Много грађе о овоме има у збирци докумената: Г. Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина*, књ. I, 1839—1849, Београд 1952.

¹¹ М. Радевић, *Дружина Младежи Србске (1847—1851)*, Историјски часопис XXV—XXVI, Београд 1978, 133—138; 137.

¹² В. Стојанчевић, *Једна обреновићевска завера против уставобранитељског режима 1846. године*, „Мирчина и Мирчићева buna”, Историјски часопис XIV—XV, Београд 1966, 111—131.

¹³ В. Стојанчевић, *Башкалфићева афера у западној Бугарској 1846. године*, Историјски часопис XX, Београд 1973, 213—229.

¹⁴ Г. Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина*, 127.

Када се марта месеца 1848. у Србији сазнало за револуцију у суседној Аустрији, српска влада је упутила распис свим окружним начелницима у Србији указујући на извесност агитације Милошевих агената у Србији како би „народ у таково замешатељство поставили да се Правитељство, уместо напредка народњег, мора занимати се њиним интригама”.¹⁵ И све док је кнез Милош био слободан у Загребу, а Михаило боравио у Новом Саду, готово сва политичка (и полицијска) пажња српске владе била је усредсређена на кретање двојице кнезова Обреновића. Толика је лична и политичка мржња, до истребљења, била међу њима! Код српске владе кнез Милош је био прононсиран као присталица Мађара, као противник српског покрета у Војводини: „он се мора сматрати као издајник рода српског, и не само као непријатељ Србије”, најзад, „он мора овакво издајническо преступленије главом платити и то га никако мимовићи неће и не може”.¹⁶ Држање београдског паше, као и присуство турског гарнизона у Београду и осталим тврђавама у Србији, још више је компликовало тешку политичку ситуацију у Србији, коју је револуција 1848. заоштрила и у дипломатским односима српске владе са европским владама, као и са самом Портом.

III

Уопште узев, политичку ситуацију у Србији карактерисало је следеће: уставобранитељски режим није стајао на чврстим ногама, те је опозиција (политичко-династијска) имала не само доста присталица већ је, с времена на време, испољавала тежње, а и покушаје, да се режим збаци. Мирчина и Мирчићева завера из 1846, премда неуспела, показала је — како је полицијска истрага утврдила — да је мрежа непријатеља владе кнеза Александра доста широка, нарочито када се имају у виду и њене везе са екскнезовима Милошем и Михаилом. Затим, постојао је видљив раскорак међу уставобранитељским првацима у низу питања везаних за унутрашњу организацију земље („чиновничко” питање, судство, пореско питање, питање сазивања Народне скупштине, капетанска и полицијска самовоља и др.). Између, нпр., Вучићевог патријархалног и демагошко-сељачког демократизма, и чиновничко-олигархијске владе, посебно око гулоге државне управе и организације власти, постојала је велика разлика не само у начелима већ и у методама управљања народом. Размишљања је било и између Гарашанина и А. Петронијевића поводом вођења националне политике ослобођења Срба (као и других хришћана) у Турској. То је, разуме се, утицало и на став

¹⁵ *Нав. дело*, 141.

¹⁶ *Нав. дело*, 151.

српске владе према народном покрету у Босни, али и у другим крајевима Турског Царства.

У Србији, од унутрашњих чинилаца, све већу улогу у стварању јавног мњења играју омладина и прве генерације „отечесвених” интелектуалаца, чији се идејно-политички хоризонт кретао од средњоевропских немачких назора о државној интервенцији у привреди и регулисању душтвених односа до првих идеја о либерално-демократским правима слободних грађана слободне земље (Србије), а у спољнополитичкој оријентацији, од идеја о панславистичкој солидарности до историјског традиционализма и борбеног српског национализма.

Овакав широки спектар идејно-политичке разноврсности, политичких диференцирања, чак и политичког субјективизма у основним питањима унутрашње изградње националне аутономије Србије, и њеног националнополитичког програма, без сумње је много штетило стварању јединственог акционог програма или, боље рећи, јединствене политичке акције Србије за ослобођење српског народа од турске власти. У таквим околностима, Гарашаниново „Начертаније”, свакако, познато сасвим уском кругу људи око кнеза Александра, представљало је најбољу и најнапреднију концепцију продужења процеса српске револуције у новим историјским условима, али је велика Гарашанинова политичка предострожност, у тактичком и у практичном смислу, слабила и кочила његову реализацију.¹⁷

Присуство турских гарнизона у Србији, нејасност односно недореченост руске политике и става руске владе према Србији и кнезу Александру такође су везивали руке српској влади да радикалније и доследније примени усвојена начела о улози Србије на Балканском полуострву, а њеној стратешкој политици према Османском Царству и остварењу националне политике ослобођења српског народа у Турској. Што се самог њеног владоца — кнеза Александра — тиче, на њега руска дипломатија није никада благонаклоно гледала, а Порта се устезала да реши питање наслеђа кнежевске власти у Србији.¹⁸ Ни самог Гарашанина Руси нису добро схватили, а још мање отворено политички прихватили. Дакле, ни протектор, Русија, ни сизерен, Турска, политичке аутономије Србије нису били вољни, бар не у довољној мери, да се прилике у Србији потпуно разјасне и учврсте. Српска влада је, тако, стајала негде на средини између свог политичког и државноправног „бити или не бити”, нарочито с обзиром на будућност. Због тога је и њена националнополитичка акција била — управо због такве унутрашњополитичке констелације 1847—48. — у односу на Турску фиксирана између политике револуције и политике ишчекивања. Идејно и мисаоно револуционар,

¹⁷ Видети односне делове у: М. Екмечић, *Национална политика Србије према Босни и Херцеговини и аграрно питање (1844—1875)*, Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине X, Сарајево 1959, 197—219.

¹⁸ Д. Странјаковић, *Влада Уставобранитеља 1842—1853*, Београд 1932.

Гарашанин се према догађајима у Турској у пракси односио као легитимиста и нереволуционар. Једном речи, усамљен и лишен потпоре споља, он је презао од тога да српску државу, њену безбедност, па чак и њено постојање, не доведе у питање ако би је увукао у неравноправну оружану борбу с Турцима. Једном речи, заокупљен догађајима у Аустрији и српског народног покрета у Војводини, који је почела интензивно материјално и војнички помагати, српска влада није била за отворену и непосредну акцију у Турској, али не зато што није желела ослобођење тамошњег српског становништва, него, напротив, да не би стечене националне слободе у Србији довела у питање немајући активног заштитника у једном рату с Турском. У круту српске владе држале су се у памети речи руског конзула у Београду, који је изричито захтевао, као цареву жељу, да се, у овим револуционарним временима, у Турску не сме дирати, и да се на Балкану мир мора одржати по сваку цену. Са своје стране, Гарашанин је био упоран у мишљењу да руска дипломатија — која је добро знала за његове политичке везе с Французима и пољским емигрантима — само чека погодан тренутак да рестаурира династију Обреновића, управо, како је мислио, свог кандидата кнеза Михаила. Ту је лежао основни разлог његове одлуке да се одустане од устанка за народно ослобођење Срба у Турској, упркос томе што су сви извештаји његових повереника говорили о неиздржљивом стању српских сељака у босанском пашалуку (уосталом, као и у нишком, приштинском затим и у видинском санџаку), о прегнантности револуционарне ситуације у Турској, као и о релативно доброј спремности — оружаном, друштвеној и моралној — српског сељаштва да се дигне на устанак, али једино уз непосредну оружану и политичку помоћ Кнежевине Србије.¹⁹ Гарашанин се на то, са кнезом Александром, није усудио, и то је био велики морални и политички ударац у покретању једног антитурског устанка.

Па ипак, не може се рећи да је српска влада 1847—48. године издала саму себе и да се дискредитовала у остварењу постављеног националнополитичког програма. Она га је само, може се рећи, преоријентисала (у извесном смислу) на другу страну, према другим, крупнијим збивањима и националнополитичким потребама. Ангажовањем у српском покрету у Војводини, а нарочито у славу добровољаца под Книћанином, српска влада је дала доказа да није занемарила идеале ослобођења српског народа (при томе треба имати на уму и то да је Војводина била проглашена за самоуправну национално-политичку територију у саставу Аустријског Царства, и тај њен положај је био доста сличан односу Србије према Турској). Заобишавши Босну, уосталом, као и Стару Србију, посебно Загорје у видинском санџаку, срп-

¹⁹ В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству*, 228—256.

ска влада је само центрирала (ако се тако може рећи) своју акциону националну политику на територије и проблеме који су јој изгледали — а тако и јесте било тога тренутка — најпрешњији за успешно решавање. Другим речима, она је догађајима у Аустрији (Војводини) тренутно дала предност у односу на прилике у Турској. Изгледа чудновато, али била је истина: српска влада је помагала напредни, националноослободилачки и друштвено-демократски српски покрет у Војводини и у исто време ратовање аустријског двора против мађарске револуције (која је управо починила много експреса и нанела Србима у Угарској много жртава), што је сасвим одговарало концепцијама српске владе и тадашњем политичком тренутку, гледано са њеног становишта и из констелације међународних прилика.

Уместо да се окрене Турској, српска влада је дала предност српском покрету у Војводини, у Угарској. На то су је, уосталом, упућивале и међународне околности. Тиме је у други план било потиснуто „босанско“ питање, заправо питање устанка у Босни, односно уопште у Турској. Почетком 1848. се чинило да је српско и уопште југословенско питање у Аустрији — по свом друштвено-политичком и националнополитичком развоју — зрелије за решавање него положај српског народа у Турској. Бар је таква била процена српске владе у то време. Тиме је, међутим, Турска била поштеђена крупних потреса, што је, несумњиво, утицало на њен даљи однос према својим поданицима, заправо на даље учвршћивање постојећег друштвеног и правног поретка у погледу српског народа под турском влашћу. Питање је, свакако, интересантно, мада није немогуће да се једном потпунијом анализом и ширим компаративним приказом осветле и неки други моменти који су, вероватно, утицали на тадашња гледишта српских државника о проблему дизања устанка у Турској, односно, са друге стране, да се истакне и претпоставка: шта би било у Турској, и са Турском, да је српска влада пренела тежиште своје војно-политичке акције у Босну, Стару Србију и западну Бугарску — у провинције које су деценијама тежиле да се ослободе и прикључе Кнежевини Србији и које су, нешто пре тога, биле обухваћене и политичком организацијом по програму из „Начертанија“. У сваком случају, била је пропуштена прилика да се активира српско питање у Турској, да се помогне у непосредном разрешавању тешког друштвеног, економског и политичког положаја српског народа у Турској, и да се основне идеје националног програма из „Начертанија“ спроведу или бар покушају спровести у дело. (Улога француске дипломатије и пољске емиграције у вези са овим питањем још увек није сасвим јасна). Везана, по сопственом избору, али подстакнута и међународном војно-политичком ситуацијом и на интервенцију у Аустрији и на помоћ војвођанским Србима, српска влада поведена вртлогом у међународној констелацији снага 1848. године, није била кадра да отвори и акциони фронт према Османском Царству, међу Срби-

ма (и другим балканским, у првом реду, хришћанским народима) у Турској.

Што се Босне тиче — после слома револуције у Угарској и рестаурације аустријске управе у Монархији — дошле су тзв. Тахир-пашине реформе 1849—50. године и даља отоманизација босанског пашалука, тенденција Портина коју је Омер паша Латас 1851. године тако ригорозно и победнички спровео у дело. Српски народни устанак и покушај ослобођења од турске власти (чак и мимо помоћи српске владе, ако би до њега спонтано дошло) био је историјски помакнут за неке две и по деценије, све до 1875. односно 1876. године. Српско становништво у Босни под турском управом за то време је имало да испише нове странице једне крајње мукотрпне и тешке историје.